

OPOMBE

1. Glej op. 3 (str. 35). Masser so se imenovali topilci v koroškem Hüttenbergu, ki so še leta 1381 prinašali na trg v Althofen cele okrog 300 funtov težke mase (volke). — 2. Blaznik P., Kolonizacija in kmečko podložništvo na Sorskem polju, Razprave SAZU, Ljubljana 1953, str. 207. — 3. Pirchegger H., Das steirische Eisenwesen bis 1564, Graz 1937, str. 10, 14, 17, 18, 36, 44. — 4. Blaznik P., Kolonizacija Selške doline, Ljubljana 1928, str. 72 in 73. — 5. Blaznik P., Freisinska županija Dovje, Zgod. časopis 1955, str. 9 in 10. — 6. Ustno sporočilo Franja Baša. — 7. F. Baš-C. Rekar, Slovenska peč, Ljubljana 1954. — 8. Hauptmann Lj., Razvoj družbenih razmer v radovljiškem kotu do krize

XV. stol. Zgod. časopis 1952/53 (»Kosov zbornik«), str. 280 sl. — 9. Müllner A., Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, str. 381. — 10. Koblar A., Zgodovina železarstva na Kranjskem, Letopis Matice Slovenske za leto 1892, str. 183. Prim. Baševo opombo v Slovenski peči, str. 27. — 11. Münchenski izvod prepisa OrtRR, ki ne vsebuje določbe o najemščini, ima oznako München-Kreisarchiv. H. L. fasc. 42 Nr. 216 Copia Bergsordnung In Crain Grauen Ulrichs von Cilli zu Orttenburg 1452. Prepis je oskrbel dr. Pavle Blaznik. Fotokopijo ima stalna razstava železarne Jesenice. — 12. Popolno besedilo dunajskega izvoda OrtRR je priobčil Müllner (gl. op. 9). To besedilo vsebuje tudi določbo o najemščini. — 13. Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues, Klagenfurt 1953.

RAZVOJ INDUSTRIJE V SLOVENIJI MED OBEMA VOJNAMA

JOZE SORN

Eno izmed najvažnejših vprašanj naše novejšje gospodarske zgodovine se glasi: Kaj pomeni prevrat leta 1918 za razmah slovenskih gospodarskih sil? Jasno je, da se bodo zgodovinarji še često vračali k prevratu kot izhodišču za študij dobe, ki se more imenovati »klasična doba slovenskega kapitalizma«; zaključuje jo poraz in okupacija kraljevine Jugoslavije v aprilu 1941. Da bomo mogli zadovoljujoče odgovoriti na zastavljeno vprašanje, bomo morali preštudirati še razvoj takratne jugoslovanske stvarnosti, pa tudi splošni evropski razvoj ne bo smel biti zgodovinarju-raziskovalcu nekaj tujega.

Ta razprava ni in ne more biti več kot donesek za odgovor na zgornje vprašanje. Da dokažem, kako je prav prevrat omogočil znaten porast industrije, sem na statistični in zato zelo zgoščeni način obdelal vse tovarne v dobi med novembrom 1918 in koncem leta 1939, torej v 21 letih obstoja jugoslovanske monarhije. Zadnjega mirnega leta, leta 1940, nisem mogel upoštevati zato, ker so se statistike sestavljale vedno za leto dni nazaj. Zaradi razsula države leta 1941 je prenehalo tudi uradno ali poluradno statistično delo za leto 1940.

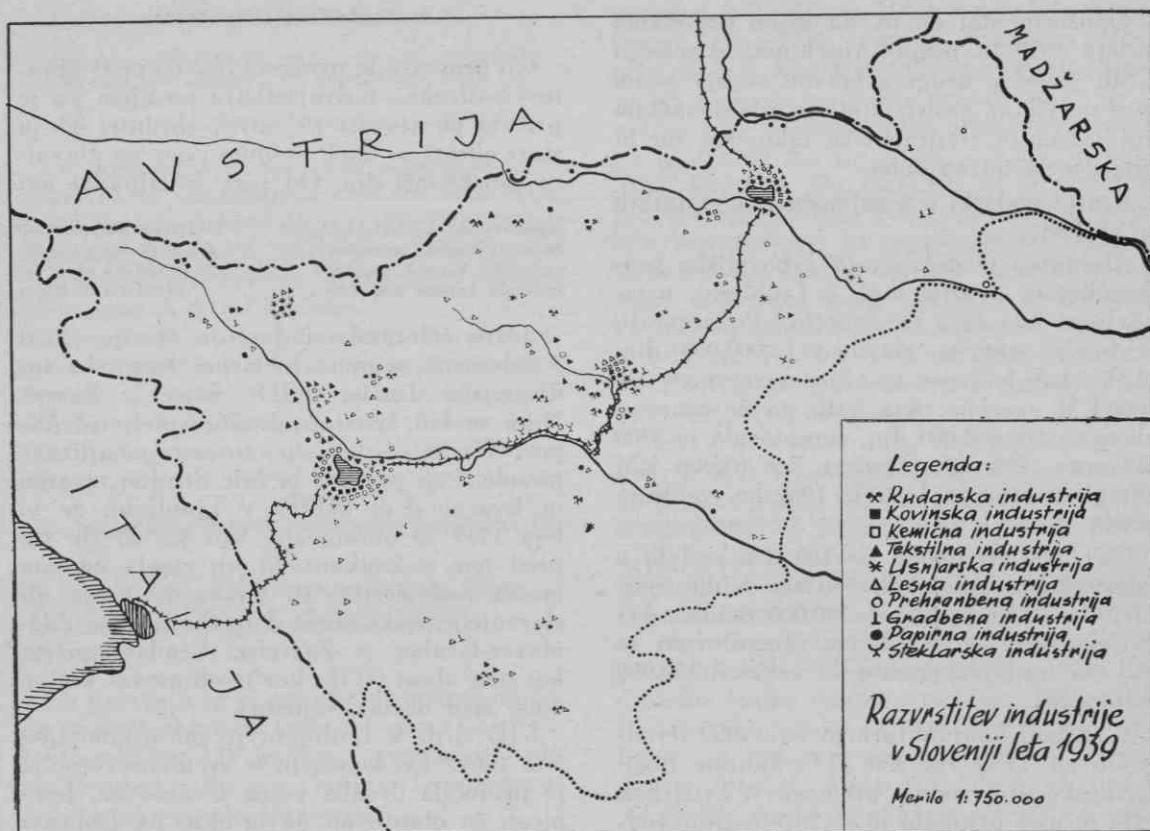
K obdelavi nisem pritegnil proizvajalcev električne energije, transportnih podjetij, velikih manufaktur, tiskarn in denarnih zavodov. Zlasti denarni zavodi in njihova povezava z industrijo bodo predmet posebne študije. Tu sem se torej omejil zgolj na tovarniške, fabriške, industrijske obrate.

Pri presoji, ali je neki obrat že industrijskega ali še obrtnega oziroma manufakturnega značaja, sem se odločil za sledeči kriterij: obrat, ki je imel v normalnih razmerah stalno zaposlenih najmanj 10 delavcev, uporabljal bencinske, plinske, parne ali električne stroje in motorje s skupno močjo najmanj 10 KM in imel za osnovo najmanj 20.000 din podjetniškega kapitala je še in-

dustrija; kar pa ne dosega tega minima, je ali obrt ali manufaktura.

Da sem ugotovil številčni porast naše industrije med obema vojnama, sem pregledal tako imenovane »popisne pole za industrijo«, shranjene v 21 fasciklih arhiva nekdanje Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani (hrani ga Državni arhiv LRS v Ljubljani). Iz njih sem si izpisal potrebne podatke. Bralec bo seveda takoj opazil, da nisem pregledal registrov na sodiščih, kamor so prijavljali novo ustanovljene firme, vpisovali razne spremembe, priključili podatke o likvidaciji podjetja, itd. Tudi nisem pregledal arhivov raznih industrijskih korporacij (kolikor so ti sploh še ohranjeni), ministrstev za finance ter trgovino in industrijo in kr. banske uprave dravske banovine v Ljubljani. Prenekateri fabriški arhiv pa je končal svojo pot v drobilcih papirniške industrije kot surovina za nove bale papirja.

Vso obravnavano industrijo sem razdelil v 10 skupin. K rudarstvu štejem vse rudnike brez ozira na predmet kopanja, izločil pa sem granitolome, mesta, kjer so kopali surovine za cementarne in apnenice; železarska industrija obsega obrate od taljenja vsakovrstnih rud do predelave polizdelkov in izdelave končnih izdelkov; kemična industrija vključuje tudi večje farmacevtske obrate in podobno; tekstilni industriji sem prištel tovarne, ki niso proizvajale samo tekstil v ožjem smislu besede, ampak tudi tiste, ki so izdelovale zavese, sukanec, prejo, motvoz, platno in podobno; usnjarska industrija ni omejena le na izdelavo usnja, tudi kovčki, torbe, sedla, industrijski jermeni (transmisije) in pod. so njej priključeni; lesno industrijo niso predstavljale le parne žage, tovarne upognjenega pohištva in industrijske izdelovalnice zabojev, ampak so sèm vključeni še obrati za pripravo in impregniranje železniških pragov in slično; pre-

Geografska razmestitev industrije v Sloveniji leta 1939. Videti je, da je bilo največ industrije v Posavju, Posavinju in Podravju — ali tudi: ob železniški progi Dunaj—Trst. — Zaradi preglednosti je vrisanih dvakrat manjše število tovarn kot pa jih je v resnici bilo

hranjevalno industrijo predstavljajo pivovarne, tovarne za testenine, kavne nadomestke, cikorijo, veliki moderni mlini itd.; gradbeni industriji prištevam cementarne, granitolome, opekarne, tovarne keramike, velika mehanizirana gradbena podjetja; papirno industrijo predstavljajo brusilnice lesa, tovarne celuloze, kartonažne tovarne itd.

Kljub temu, da sem pri delu upošteval vse tovarne, ki so ustavile svoje delo za vedno (začasne ustavitve dela ne upoštevam) in sem jih sproti odšteval od skupnega števila tovarn, mi ni uspelo, da bi na osnovi uporabljenih virov izdelal eksaktno statistiko. Zaradi tega in zato, ker so vsote o udeležbi domačega in tujega kapitala (zlasti tega) v podjetjih zelo zelo približne (podjetja sama niso dajala točnih podatkov), je razprava močno okrnjena, vendar ne toliko, da se ne bi iz nje razbral splošni razvoj naše industrije med obema vojnama. Ker popisne pole za leti 1918 in 1919 ne navajajo višine podjetniškega kapitala in njegove narodnosti, ni mogoče podati vse spremembe v odnosih med slovenskim in tujim kapitalom v poprevratnih letih.

Končno naj dodam še nekaj pojasnil: z imenom »Slovenija« pojmem ozemlje bivše dravske banovine iz leta 1939 in pri tem izključujem vse spremembe v imenu dežele, poprevratno nezanesljivost določenih sektorjev državnih meja, popravke meja proti Hrvaški itd. Vzporedno z gibanjem industrije ne spremljam gibanja zaposlencev v njej, ker so o tem pisali že drugi pisci in statistiki.

1. RUDARSTVO

Leta 1918 je prešlo v Slovenijo 28 rudnikov, le dva sta bila odprta po prevratu; prvi leta 1920, drugi leta 1928.¹ Nekateri izmed njih so včasih prenehali z delom; ob ponovnem obratovanju jih ne registriram kot »nove« rudnike, pač pa kot »stare« obrate.

V naših 30 rudnikih so znašale skupne osnovne glavnice leta 1939 približno 250 milijonov din. Od njih je pripadlo:

francoskemu kapitalu približno . . .	42.700.000 din ali 28 %
angleškemu kapitalu približno . . .	36.000.000 din ali 24 %
švicarskemu kapitalu približno . . .	50.000.000 din ali 20 %
jugoslovanskemu kapitalu približno . . .	26.200.000 din ali 17 %
avstrijskemu kapitalu približno . . .	15.500.000 din ali 11 %

Opozorim naj na to, da kljub dogodkom v letu 1939 in preje (Anschluss, okupacija ČSR, začetek druge svetovne vojne) ločim med nemškim, avstrijskim in češkoslovaškim kapitalom in tretiram vse tako, kot da bi bila docela mirna doba.

Kratki podatki o 5 najmočnejših rudnikih so sledeči:

Absolutno je dominirala Trboveljska premogokopna družba d. d. v Ljubljani, ustanovljena leta 1872 na Dunaju.² Po prevratu je imela osnovno glavnico 12.000.000 din, okoli 7200 delavcev in 120 nameščencev ter 6600 KM energije, leta 1940 pa že osnovno glavnico 100.000.000 din, zaposlovala je 5300 delavcev, 280 nameščencev ter 63.000 KM energije; bila je lastnik 1060 ha velikega gozda.

Od 1.000.000 delnic po 100 din je bilo v francoskih rokah okoli 350.000 delnic, Švicarji so imeli približno 300.000 delnic, Avstrijci circa 200.000 delnic, Jugoslovani so bili na zadnjem mestu z nekako 150.000 delnicami.

V najbolj konjunktornem letu 1929 je odpadlo na TPD več kot 43% skupne jugoslovanske proizvodnje premoga; v krizi leta 1933 je njej pripadlo le še 28,5% proizvodnje premoga v državi. Stanje se je le počasi popravljalo, kajti leta 1939 so njeni delavci nakopali komaj 31% te surovine.

Drugo najmočnejše podjetje je bil Rudnik svinca v Mežici s topilnico.³ Podjetje je pripadalo družbi The Central European Mines Limited London. Tik pred okupacijo so bile vredne nepremičnine in stroji okoli 30 milijonov din; zaposlenih je bilo okoli 1000 delavcev, 80 nameščencev in 5700 KM.

Tretji po važnosti in moči je bil državni premogovnik Velenje.⁴ Ko je bil po prevratu podržavljen, je zaposloval 700 delavcev, 9 nameščencev in imel 1100 KM. Osnovna glavnica je znašala leta 1939 le 2.000.000 din; prav tedaj je delalo 400 delavcev, zmogljivost strojev je znašala preko 1200 KM.

Četrto mesto je pripadalo Šentjanskemu premogovniku Andreja Jakila.⁵ Ob prevratu je znašala osnovna glavnica 1.000.000 din, pred okupacijo pa 3.000.000 din. Število delavcev se je gibalo ves čas okoli 250; znatneje so narasle le moči strojev, in sicer od 350 KM na 1800 KM.

Peto mesto je zasedel državni premogovnik Zabukovca nad Laškim.⁶ S podjetniškim kapitalom 1.000.000 din je pričel rudnik ponovno obratovati po prevratu; takrat in pozneje je imel okoli 300 delavcev in 1000 KM.

2. ZELEZARSKA INDUSTRIJA

Ob prevratu je prevzela Slovenija 31 obratov te stroke,⁷ v dvajsetletju po njem pa je pričelo obratovati 29 novih obratov. Ti in stari obrati so imeli skupno osnovno glavnico 246.000.000 din. Od tega je odpadlo na:

jugoslovanski kapital približno	173.000.000 din ali 70 %
norveški kapital približno	46.000.000 din ali 19 %
avstrijski kapital približno	27.000.000 din ali 11 %
švicarski kapital približno	500.000 din ali 0,2 %

Jedro železarske industrije tvorijo zlasti 5 železarne oziroma jeklarne: Kranjska industrijska družba (KID), Štore in Ravne. Njim se kot četrti pridružuje podjetje August Westen d. d. Celje, tovarna emajlirane posode. Peti partner bi bile Strojne tovarne in livarne d. d. (STIL) v Ljubljani, če bi leta 1939 še obratovala. Ker pa so šle tik pred tem v konkurz, bi jih mogla na tem mestu nadomestiti ali Cinkarna Celje ali slovenjebistriški obrat delniške družbe Zugmayer-Gruber iz Zagreba. Vendar opišem kot peti obrat STIL, ker je obratoval večino dobe med obema vojnama.

KID d. d. v Ljubljani je bil ustanovljen leta 1869.⁸ Do konca prve svetovne vojne si je pridobila družba poleg tovarne na Jesenicah še obrate na Javorniku, na Dobravi pri Bledu, elektrocentrali ob Radovni in v Bistrici v Rožu na Koroškem; nekakšna podružnica je bila železarna v Škednju pri Trstu. Zaradi nakupa Škednja so prišli v upravni svet KID tudi italijanski upravni svetniki. Po prevratu si je Italija mnogo prizadevala, da bi bile Jesenice priključene njej prav zaradi jeseniške železarne in bohinjске proge. Italijanski upravni svetniki so se držali v družbi do leta 1928, ko so jih izrinili iz KID jugoslovanski delničarji.⁹ Od tedaj je ostal v tujini le majhen paket delnic. Tako je bilo leta 1932 deponiranih od 300.000 emitiranih delnic v tujini 12.201 delnica. Konec leta 1936 je ostalo v tujih rokah, zlasti na Dunaju, od skupnih 600.000 delnic 16.739 delnic, maja 1939 od istega skupnega števila delnic le 15.422 delnic. Ta ostanek ni pripadal nobeni organizirani skupini delničarjev.¹⁰

Delniška glavnica je rasla takole:

leta 1928	13.500.000 din
leta 1935	45.000.000 din
leta 1938	90.000.000 din
leta 1940	120.000.000 din

Tudi vrednost strojev in nepremičnin se je večala in je znašala:

leta 1928	16.700.000 din
leta 1935	97.500.000 din
leta 1940	165.000.000 din

V delo je vpregla KID:

1918. leta	1470 delavcev,	70 nameščencev,	8.700 KM
1928. leta	2170 delavcev,	75 nameščencev,	20.000 KM
1935. leta	2420 delavcev,	160 nameščencev,	28.000 KM
1940. leta	3500 delavcev,	500 nameščencev,	42.000 KM

Po izrinjenju italijanskih upravnih svetnikov se je konstituiral upravni svet tako, da je postal predsednik Avgust Westen, industrialec iz Celja, podpredsednik Avgust Praprotnik, predsednik Prometnega zavoda za premog d. d. v Ljubljani.

Drugo mesto zavzema Rudnik in plavž Štore.¹¹ Obrat je bil ustanovljen že leta 1845. Prvotno je bilo to posamezno podjetje; v družbo na kukse se je razvilo po letu 1880. Tik pred prevratom so bili razdeljeni kuksi takole:

72	kuksov Karel Neufeldt, gen. konzul Norveške na Dunaju
49	kuksov Pavel vitez Schöller na Dunaju
13	kuksov dediči Filipa viteza Schöllerja na Dunaju
23 1/2	kuksov tvrdka Schöller & Co na Dunaju
1 1/2	kuksov Ludvik Ramor iz Budimpešte
128	kuksov

Po prevratu se je položaj spremenil toliko, da je imel norveški konzul Gustav pl. Neufeldt-Schöller 127 kuksov, preostali 1 kuks pa Desiderius Bitzy z Dunaja. To sorazmerje je ostalo vse do okupacije.

Delniška glavnicata je naraščala takole:

leta 1918	640.000 din
leta 1929	52.000.000 din
leta 1937	45.000.000 din
leta 1939	50.000.000 din

Vrednost strojev in nepremičnin je znašala leta 1939 preko 11.000.000 din. Prav takrat je bilo zaposlenih 420 delavcev in 1800 KM.

Tretje najmočnejše podjetje je bila Tovarna emajlirane posode Avgust Westen d. d. Celje.¹² Utemeljena je bila leta 1894 kot posamezna firma; v delniško družbo z glavnicata 20.000.000 din je bila preosnovana leta 1924. Pet let pozneje je bila povišana glavnicata na 25.000.000 din in je ostala na tej višini do okupacije. Čeprav je znašala pred okupacijata vrednost strojev in nepremičnin manj kot 9.000.000 din, je bilo zaposlenih tu trikrat več delavcev kot v Štorah, namreč 1270; množina sil je dosegla 1400 KM.

Četrto mesto je pripadalo Jeklarni grofa Jurija Thurna v Guštanju oziroma na Ravnah.¹³ Izmed vseh sličnih podjetij v Jugoslaviji je bila ta jeklarna najstarejši obrat, saj je bila utemeljena že leta 1774. Prvotno je bila posamezna tvrdka in last Vincenca grofa Thurna-Valsassine; leta 1926 se je preobrazila v delniško družbo z glavnicata 14 milijonov din. Delničarja sta bila le dva: Vincenc grof Thurn-Valsassina in Kreditni za-

vod d. d. v Ljubljani. Udeležba je bila v razmerju 75 % : 25 % v korist domačega kapitala, to je, v korist Kreditnega zavoda. Grof je bil namreč avstrijski državljan.

Leta 1936 je bila znižana delniška glavnicata na 12.000.000 din pri istem sorazmerju udeležbe kapitala. Po znižanju se ni glavnicata nič več spremenila. Tik pred okupacijata so bili vredni stroji in nepremičnine več kot 9.000.000 din, število delavcev je doseglo številko 420, torej manj kot pred prevratom, ko je bilo zaposlenih 500 delavcev. Zato pa je bilo vpreženih v delo več konjskih moči: od 450 KM ob prevratu so se povzpele na 1240 KM pred okupacijata.

Peti veleobrat so bile Strojne tovarne in livarne d. d. v Ljubljani.¹⁴ Obrat je osnovala Jadranska banka d. d. v Ljubljani dne 1. decembra 1918 in je bil rezultat fuzije prejšnjih šestih majhnih posameznih podjetij: Strojnih tovarn Tönnies, Žabkar, Samassa, Železolivarne, Kovinolarne in Zvonolivarne — vse v Ljubljani. Kmalu po osnovanju so pristopili med STIL-ove delničarje poleg Jadranske banke oziroma pozneje Jadransko-Podunavske banke še Ljubljanska kreditna banka in nekateri posamezniki, na primer Viktor Naglas, Andrej Šarabon, in drugi.

Ob ustanovitvi je znašala glavnicata 1 milijon 500.000 din, se dvignila leta 1920 na 2.500.000 din in dosegla v letu 1923 že 5 milijonov din; na tej višini je ostala do likvidacije leta 1938. Takrat so bile vredne nepremičnine in stroji 9.000.000 din. Leta 1919 je bilo zaposlenih 213 delavcev in 150 KM, ob likvidaciji 300 delavcev in 250 KM, v konjunkturi leta 1929 pa 500 delavcev in okoli 220 KM.

3. KEMICNA INDUSTRIJA

Leta 1939 je imela Slovenija 46 obratov te stroke;¹⁵ od tega števila jih je 25 nastalo še pred prevratom, ostalih 23 pa po njem. V tem času sta prenehala obratovati 2 obrata kemične stroke.

Skupne glavnicata so dosegle leta 1939 višino 80.000.000 din; jugoslovanskega kapitala je bilo za 50.000.000 din, tujega za 30.000.000 dinarjev.

Nedvomno sta bili najmočnejši dve državni podjetji. Ker nista bili dolžni dajati podatke Zbornici TOI, o njih nisem najbolje poučen.

Prvo mesto dodeljujem Tobačni tovarni v Ljubljani.¹⁶

Drugo mesto pripada Smodnišnici v Kamniku.¹⁷

Na tretje mesto sem posadil Tvornico za dušik d. d. Ruše.¹⁸ Tovarna sama je bila

zgrajena med prvo svetovno vojno s pomočjo avstro-českega kapitala. Po prevratu se je udeležil pri glavnici tudi domači kapital, ki je bil v začetku v manjšini, v letu 1931 pa je že imel absolutno večino (podjetje je bilo s tem »nacionalizirano«); razmerje sil je bilo takrat sledeče: 55 % : 45 % v korist jugoslovanskega kapitala. V letu 1939 je bil odnos 67 % : 33 % v korist domačinov.

Po prevratu je znašala glavnica 3,120.000 din, se dvignila leta 1920 na 5,000.000 din in dosegla leta 1928 višino 20,000.000 din; to je obdržala do okupacije. Ob začetku druge svetovne vojne se je povzpela vrednost strojev in nepremičnin na preko 11,000.000 din. Število delavcev se je sukalo v glavnem okoli številke 500; število konjskih moči je znašalo po prevratu 3000 KM, pred okupacijo že 4500 KM.

Četrty je bil Semperit d. z o. z., Kranj,¹⁹ ki pa je že znatno zaostajal za Rušami, saj je imel od ustanovitve v letu 1922 skozi ves čas le 125.000 din osnovne glavnice. Število delavcev je naraslo od prvotnih 100 na 500 v letu 1939, število konjskih moči pa od 1000 KM na 1300 KM.

Peto mesto je pripadalo Tovarni kleja v Ljubljani, last Akcijske družbe za kemično industrijo d. d., Dunaj, oziroma preko nje last berlinske Delniške družbe za kemične proizvode.²⁰ Delniška glavnica je znašala 3,150.000 avstr. šilingov ali — računajoč šiling po tečaju v Ljubljani na dan 1. januarja 1938 po din 8,50 — skupaj 26,775.000 din. Medtem ko je znašala Semperitova vrednost strojev in nepremičnin pred okupacijo okoli 10,000.000 din, je bila tovarna kleja vredna 7,000.000 din ob istočasni zaposlenosti 140 delavcev in 300 KM.

4. TEKSTILNA INDUSTRIJA

V naši celotni industriji ima tekstilna stroka svojevrsten razvoj²¹ in to v glavnem iz treh razlogov: 1. ker je bilo ob prevratu na našem ozemlju le 11 tovarn in se je v času med obema vojnama pomnožila kar za 92 novih tovarn, 2. ker je doživljala ta panoga konjunkturo prav takrat, ko je bila ostala industrija v krizi (1930—1934), 3. ker je bil v tekstilstvu zelo močno zastopan prav češki kapital.

Skupna vsota vseh osnovnih glavnice je znašala leta 1939 kar 281,000.000 din. Nacionalna pripadnost kapitala je bila takale:

jugoslovanski kapital	132,000.000 din ali 47 %
češki kapital	87,000.000 din ali 31 %
švicarski kapital	25,000.000 din ali 9 %
avstrijski kapital	22,000.000 din ali 8 %
angleški kapital	15,000.000 din ali 5 %

Pregled števila obratov in skupne vsote osnovnih glavnice nam nedvoumno pokaže, da se je prerinila tekstilna industrija z enega zadnjih na prvo mesto.

Prvo mesto dodeljujem podjetju J. Hutter in drug, Maribor.²² Tovarna je pričela z delom v letu 1926 z osnovno glavnico 1,500.000 din. Od te vsote je bilo 52 % domačega in 48 % avstrijskega kapitala. Tri leta pozneje je bila zvišana glavnica na 5,600.000 din, razmerje med udeležbama pa je ostalo isto. Leta 1930 je Hutter spodrinil avstrijske deležnike in dvignil glavnico na 20,500.000 din; od tedaj dalje je bil obrat izključno last domačega kapitala. Leta 1938 je dvignil Hutter glavnico celo na 40,000.000 din. Tudi hitri dvigi glavnice so znak konjunktura za industrijo.

Tovarna je pričela delati s 360 delavci in 260 KM, pred razsulum države pa je delalo 1570 delavcev, 105 nameščencev in 5200 KM; v proizvodnjo je bilo vključenih tudi 770 statev. Premičnine in nepremičnine so bile vredne okoli 47,000.000 din.

Drugo mesto pripada podjetju Jugoslovanske tekstilne tovarne Mautner d. d. Firma Mautner je bila utemeljena leta 1850 in je imela poleg obratov v Avstriji, na Češkem in v Romuniji še sledeče tovarne na slovenskem ozemlju: predilnico v Litiji, tkalnice v Ajdovščini, Gorici in Preboldu ter še eno blizu slovenskega ozemlja, namreč tisto v Tržiču (Monfalcone). Do leta 1922 je imelo podjetje skupni sedež na Dunaju, od tedaj dalje pa za naše obrate še posebej v Ljubljani (od leta 1930 dalje v Zagrebu).²³ Po prevratu sta bila »slovenska« seveda le predilnica v Litiji ter tkalnica, barvarna in tiskarna v Št. Pavlu pri Preboldu.

Jugoslovanski Mautner je imel po prevratu osnovno glavnico 2,500.000 din; po dveh letih jo je dvignil na 10,000.000 din, od leta 1927 dalje je znašala 20,000.000 din. Po prvi svetovni vojni je imel 550 delavcev, pred drugo svetovno vojno pa 930 delavcev in 3500 KM (to vse v obeh obratih skupaj). Izmed vseh naših veleobratov je imel Mautner najmanj statev, namreč 545 po številu, zato pa seveda največ vreten, kar 33.650. Stroji in nepremičnine so bile vredne okoli 40,000.000 din. O udeležbi kapitalov nisem dobro poučen, zanesljivo sem mogel ugotoviti le za leto 1935, da je glavnico sestavljal češki, avstrijski in jugoslovanski kapital.

Tretje mesto sem odmeril Jugobruni d. z o. z., Kranj.²⁴ Družba je bila utemeljena leta 1928. Ves čas obratovanja v stari Jugoslaviji je bilo v glavnici angažiranega 121.000 din domačega kapitala in 1,879.000 din češkega

kapitala. Leta 1939 je bilo zaposlenih 1500 delavcev in 3600 KM. V tem času je teklo 1400 statev in 18.000 vreten.

Četrto mesto je zasedlo podjetje Glanzmann & Gassner.²⁵ To je bila komanditna družba, ki je postavila predilnico in tkalnico v Trziču na Gorenjskem leta 1885. Kapital je bil v celoti tuj in sicer švicarski in angleški, kajti Glanzmann je bil Švicar, Gassner pa Anglež. Leta 1934 (verjetno pa tudi preje in pozneje) je bilo vseh družabnikov 17, vendar so bili glavni: Edmund Glanzmann, javni družabnik, švicarski državljani; Albert Glanzmann, javni družabnik, švicarski državljani; Andrew Gassner, javni družabnik, angleški državljani; Leo Gassner, prokurist, nemški državljani. Vsi drugi so bili komanditisti ali tihi družabniki. Ob prevratu je zaposlovala tovarna 700 delavcev in 2400 KM, ob koncu predaprilske Jugoslavije pa 1200 delavcev in 3500 KM; tedaj je tudi teklo 642 statev in 23.000 vreten.

Na peto mesto se je povzpela Jugočeška d. d., Kranj.²⁶ Ustanovljena je bila leta 1923 z delniško glavnico 10,000.000 din ob 40-odstotni udeležbi domačega kapitala in 60-odstotni udeležbi češkega kapitala. Kmalu nato je bila glavnica povišana na 20,000.000 din. Zaradi dobre konjunktore je bilo družbi omogočeno, da je dvignila leta 1938 svojo glavnico celo na 40,000.000 din. V začetku je bilo zaposlenih manj kot 600 delavcev, tik pred okupacijo pa preko 1000 delavcev. Število konjskih moči se je povzpelo na 2800 KM ob istočasni uporabi 875 statev.

5. USNJARSKA INDUSTRIJA

Izmed 45 tovarn te stroke, ki so obratovala leta 1939 na Slovenskem, jih datira 25 iz avstrijske dobe, 20 jih je bilo organiziranih v dobi med obema vojnama.²⁷ Po poreklu kapitala je bila to po veliki večini domača industrija, kajti izmed 50,000.000 din, kolikor je znašala skupna vsota vseh osnovnih glavnice, je pripadalo 40,000.000 din jugoslovanskim lastnikom, ostalo avstrijskim državljanom.

Prvo mesto je nedvomno pripadalo podjetju Franc Woschnagg & sinovi d. d., Šoštanj.²⁸ Obrat je pričel s proizvodnjo v rokodelski ali vsaj manufakturni obliki že leta 1788. Prvotno posamezno podjetje se je preosnovalo v delniško družbo leta 1924 z osnovno glavnico 8,000.000 din. Vse je bilo 100-odstotno last domačega kapitala. Delnice so bile razdeljene v družini. Leta 1928 se je dvignila glavnica na 12,000.000 din.

Leta 1931 je proizvedlo 350 delavcev in 1500 KM usnja v vrednosti več kot 55 milijonov din. Leta 1936 so iste sile proizvedle blaga v vrednosti skoraj 59,000.000 din.

Drugo mesto zavzema podjetje Peko d. z o. z., Trzič.²⁹ Peter Kozina je utemeljil svojo firmo v Trziču že leta 1903, vendar je nastalo podjetje Peko d. z o. z. z združitvijo še drugih manjših obratov za proizvodnjo čevljev šele l. 1928. Podjetje je bilo 100-odstotno last domačega kapitala in je proizvedlo leta 1935 s pomočjo 250 delavcev in 120 KM čevljev v vrednosti 14,000.000 din. Leta 1938 je bilo zaposlenih že 340 delavcev.

Tretja je firma Lovro Laurich, usnjarna v Slovenskih Konjicah.³⁰ Utemeljena je bila leta 1894. Tik pred pričetkom druge svetovne vojne je proizvedla pri glavnici 9,000.000 din, 170 zaposlenih delavcev in 1100 KM usnja v vrednosti preko 11,000.000 din. Podjetje je bilo v domačih rokah.

Četrto mesto prisojam Mokronoški tovarni usnja v Mokronogu.³¹ Kot družba z omejeno zavezo je bilo podjetje utemeljeno leta 1930 in je zaposlovalo v letih pred okupacijo od 180 do 200 delavcev ter okoli 250 KM. Vred-

Ljubljanski velesejem je bil važno posredovalno sredstvo med domačo in tujo industrijo ter merilo za napredek

nost proizvodnje tega domačega obrata je bila približno enaka Laurichovi vrednosti proizvodnje.

Peto mesto je obdržala ljubljanska tovarna Indus d. z. o. z., ki je bila kot taka registrirana leta 1933, pred tem pa je bila to znana Pollakova tovarna usnja.³² Ob koncu mirne dobe je zaposlovala okoli 160 delavcev in 500 KM. Vrednost proizvodnje se je sukala med 15 in 25 milijoni din. Družba je bila v rokah domačega kapitala.

6. LESNA INDUSTRIJA

Za lesno industrijo je značilno, da je nastala večina obratov še pred prevratom, po številu 80, po prevratu le 30 tovarn.³³ Dalje je značilno, da so bile to predvsem žage, od katerih so mnoge imele »dvojčke«, to se pravi, dve blizu stoječi žagi sta imeli vsaka svoj parni pogon. Ker so jih lastniki prijavljali Zbornici TOI kot enoten obrat (prim. popisne pole), se držim tega načela tudi jaz.

Tudi ta panoga industrije je bila po pretežni večini last domačega kapitala. Od 55 milijonov din skupnih osnovnih glavnice je odpadlo na domači kapital 43.000.000 din, 8.000.000 din na avstrijske državljane, ostane 4.000.000 din so vložili Italijani.

Mnogo obratov lesne industrije se je bavilo predvsem s proizvodnjo okroglega in rezanega lesa. Prvenstveno je les kupovala Italija, zlasti do znanih sankcij (gospodarska blokada) zavoljo imperialistične vojne proti Abesiniji. Sankcije so zelo prizadele slovensko lesno industrijo in izzvale v njej globoko krizo.

Na prvo mesto uvrščam podjetje Remec & Co iz Duplice pri Kamniku.³⁴ Tovarna je pričela izdelovati pohištvo in upognjeni les leta 1907. V času prve vojne Jugoslavije se ji je podjetniški kapital sorazmerno hitro dvigal: do leta 1932 je znašal 800.000 din, se dvignil na 5.000.000 din, dosegel leta 1938 že 6.000.000 din. Največ delavcev je zaposlovala tovarna leta 1938, namreč 420; konjske moči so ostale na isti višini: okoli 520 KM. Podjetje je bilo 100-odstotno v domačih rokah; leta 1939 je proizvedlo blaga v vrednosti več kot 10.000.000 din. Približno prav toliko so bile vredne tudi nepremičnine in stroji.

Drugo mesto sem dodelil Šumski industriji K. A. Auersperga v Kočevju.³⁵ Podjetje je imelo na svojem gozdnem posestvu, ki je obsegalo 5250 ha gozda, več parnih žag s skupno množino sil 300 KM in z okoli 200 delavci. Podjetje je bilo last jugoslovanskega kapitala in je proizvedlo leta 1939 raznih vrst rezanega lesa v vrednosti 5.000.000 din.

Tudi tretje mesto zavzema slična industrija; to je bil Gozdni urad barona Borna.³⁶ Podjetje je bilo v lasti jugoslov. kapitala in je imelo sedež v Trziču na Gorenjskem. Z okoli 200 delavci in 380 KM je proizvedlo leta 1939 rezanega lesa v vrednosti 7.000.000 dinarjev. Ves čas kraljevine Jugoslavije je imel ta gozdni urad 3800 ha gozda.

Tem trem podjetjem je kot četrta sledila Kopitarna Winkle v Sevnici,³⁷ ustanovljena že leta 1886. V konjunkturnih letih med obema vojnama je izkoriščala delo do 200 delavcev in 300 KM. Ves kapital je bil v nemških rokah.

Peto mesto je pripadalo ljubljanski škofiji,³⁸ ki je izkoriščala gozdni kompleks do leta 1936 velik 6800 ha, po tem letu pa 7800 hektarov. Na raznih žagah so proizvedli leta 1939 s pomočjo 280 delavcev in 530 KM rezanega lesa v vrednosti 4.500.000 din.

7. PREHRANJEVALNA INDUSTRIJA

Ob prevratu je prevzela Slovenija 19 obratov te vrste, na novo je zraslo 20 obratov.³⁹

Po veliki večini je bil podjetniški kapital v domačih rokah: od skupne vsote osnovnih glavnice v višini 60.500.000 din je pripadlo domačinom 59.000.000 din kapitala, le en milijon din avstrijskim kapitalistom, komaj 500.000 din pa italijanskemu kapitalu.

Dominanten položaj v prehranjevalni industriji je imela Pivovarna Union d. d. v Ljubljani.⁴⁰ Obrat je nastal leta 1864 kot firma Kosler & Co; leta 1909 se je preosnoval v delniško družbo. Delniška glavnica je znašala leta 1922 le 3.000.000 din, se dvignila dve leti pozneje na 12.000.000 din, leta 1930 na 24.000.000 din. Leta 1939 je znašala vrednost strojev in nepremičnin 14.000.000 din, delo pa je opravljalo 220 delavcev in 1000 KM.

Drugo mesto so zavzemale Združene pivovarne Žalec-Laško, delniška družba od samega začetka, to je od leta 1902 dalje.⁴¹ Leta 1935 je znašala osnovna glavnica 2 milijona din, zaposlenih je bilo 90 delavcev in 550 KM.

Tretje mesto sem dodelil Tovarni mesnih izdelkov Josip Benko v Murski Soboti, ustanovljeni leta 1922.⁴² Podjetniški kapital ji je znašal tik pred razsulom države 6.000.000 din, premičnine in nepremičnine so bile vredne 9.000.000 din, zaposlenih pa je bilo okrog 80 delavcev in 190 KM. Vrednost proizvodnje je dosegla višino 20.000.000 din.

Na četrto mesto se uvršča mariborska tovarna testenin Ludvik Franz in sinovi,⁴³ tovarna je bila ustanovljena že leta 1864. Medtem ko je zaposlovala v prvem desetletju po prevratu povprečno 100 do 120 delavcev,

se ni pozneje število nikdar povzpelo preko 100 delavcev in 490 KM.

Na petem mestu je bila Kolinska tovarna kavnih primesi,⁴⁴ torej tovarna, ki je imela od ustanovitve do poprevratnih let centralo v Pragi, obrat med drugimi tudi v Ljubljani, pozneje pa oboje v Ljubljani. V poprevratnih letih je bil kapital v pretežni večini še vedno češke provenience in šele pozneje se je sorazmerje ustalilo na višini 81,25 % : 18,75 % v korist slovenskega kapitala. Leta 1939 je znašal podjetniški kapital 4.000.000 dinarjev. Število delavcev ni nikoli preseglo številke 45.

8. GRADBENA INDUSTRIJA

Leta 1918 je ostalo na slovenskem ozemlju 44 obratov te vrste, v obdobju med obema vojnama je bilo na novo organiziranih 27 tovarn. Ker je šel med tem časom 1 obrat v likvidacijo, je okupacijo dočakalo 70 tovarn.⁴⁵

Skupna vsota osnovnih glavnih je znašala 33.000.000 din; od tega je bilo domačega kapitala 28.000.000 din, ostalih 5.000.000 din je pripadalo avstrijskim državljanom.

Izmed 5 najmočnejših obratov so na prvem mestu vsekakor »stranski« obrati Trboveljske premogokopne družbe oziroma njenih rudnikov, to sta cementarni Trbovlje in Zidani most ter apnenica v Zagorju ob Savi.⁴⁶ Vsi ti trije obrati skupaj so zaposlovali leta 1939 preko 300 delavcev in 4500 KM.

Drugo mesto zavzema Splošna stavbena družba d. d., Maribor.⁴⁷ Ves čas obstoja je imela družba osnovno glavnico 5.000.000 din, zaposlenih do 200 delavcev in 800 KM.

Tretja je Stavbena družba d. d., Ljubljana, utemeljena že leta 1873 kot Krainische Baugesellschaft A. G., Laibach. V času kraljevine Jugoslavije ji je znašala osnovna glavnica 1.500.000 din, zaposlovala pa je okoli 200 delavcev in približno 200 KM.⁴⁸

Četrta je bila ljubljanska d. z. o. z. Alpeko, ustanovljena šele leta 1930. Zaposlovala je približno 50 delavcev in 50 KM.⁴⁹

Peto mesto bi pripadalo Tovarni Portland cementa in Dovjem, če ne bi šla po veliki krizi leta 1934 v likvidacijo.⁵⁰

9. PAPIRNA INDUSTRIJA

Jedro te industrije je bilo organizirano že pred prvo svetovno vojno.⁵¹ Najstarejše podjetje je bilo istočasno tudi najmočnejše, to so Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode, v kartonažni stroki pa je tudi prevladovala dokaj stara tovarna, namreč

Kartonažna tovarna Ivan Bonač sin v Ljubljani.

Ob prevratu je prešlo v novo kraljevino na slovenskem ozemlju 9 obratov, na novo je zraslo nadaljnjih 8 obratov. Vendar je dočakalo okupacijo 16 obratov, ker je medtem ustavila delo brusilnica lesa Medvode.

Vsota vseh osnovnih glavnih je znašala 200.000.000 din. Od tega je bilo za 190.000.000 dinarjev domačega, za 10.000.000 din avstrijskega kapitala.

Prvo mesto zavzemajo Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode d. d. v Ljubljani.⁵² Po prevratu je znašala delniška glavnica 5.000.000 din; kombinat je bil vreden 30.000.000 din, v delo pa je bilo vpreženih 600 delavcev in 4000 KM. Leta 1940 je znašala delniška glavnica že 30.000.000 din, vrednost strojev in nepremičnin se je povzpela na 120.000.000 din, poleg istega števila delavcev pa še 13.000 KM.

Drugo mesto dodeljuje Sladkogorski tovarni ovojnega papirja d. z. o. z., Sladki vrh pri Št. Ilju.⁵³ Fabrika je bila utemeljena leta 1885 kot privatno podjetje. V dobi med obema vojnama ji je osnovna glavnica znašala 50.000 din, vrednost strojev in nepremičnin se je dvignila od prvotnih 8.000.000 dinarjev na 37.000.000 din. Število delavcev se je gibalo med 200 in 300 zaposlenih, množina konjskih moči pa se je povzpela v poprevratnih letih od 1000 KM na preko 1700 KM tik pred okupacijo.

Tretje mesto pripada Tovarni papirja Količevo pri Domžalah.⁵⁴ Zgradil jo je Fran Bonač leta 1920. Obrat je najprej izdeloval le lepenko in karton, od leta 1924 dalje še papir. Končno je isti Bonač zgradil še tovarno celuloze v Vidmu pri Krškem ob Savi.

Količevo je pričelo obratovati z glavnico 2.000.000 din; ta se je dvignila leta 1939 na 12.000.000 din. Vrednost tovarne se je sukala okoli 15.000.000 din. Zaposlenih je bilo okoli 300 delavcev in 1100 KM.

Četrto mesto je pripadalo podjetju, ki je bilo v celoti last avstrijskega kapitala, namreč firmi Bratje Piatnik, tovarna dokumentnega papirja, Radeče pri Zidanem mostu.⁵⁵ Osnovna glavnica je znašala 3.000.000 din, vrednost nepremičnin in strojev 8.000.000 din. Delavcev je bilo zaposlenih okoli 150, množina sil se je povzpela na okoli 600 KM.

Peto mesto je zavzemala Ceršaška tovarna lesnih snovi in lepenke d. z. o. z., Ceršak.⁵⁶ Tovarna je izdelovala lesovino in lepenko od same ustanovitve leta 1888 dalje in to s 150 delavci in 700 KM.

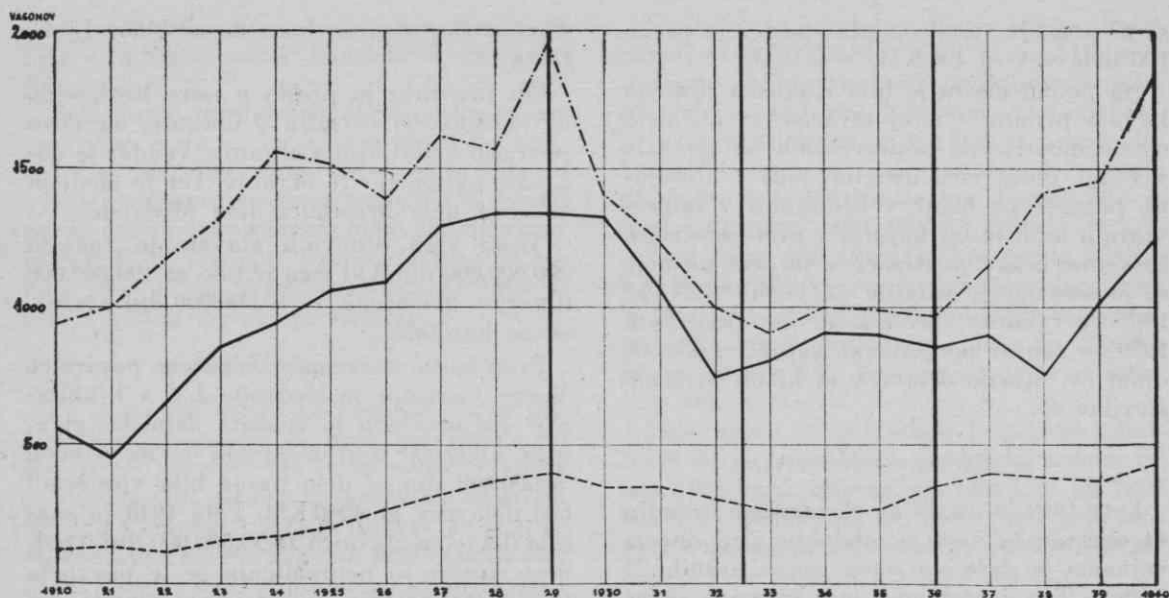

Diagram prikazuje proizvodnjo Tovarne kleja v Ljubljani (črtkana črta), Združenih papirnic (izvēčena črta) in Trboveljske premogokopne družbe (mešana črta). Pove nam, da so dosegle te tri tovarne konjunktorni vrh v letu 1929, najhujšo krizo nekako v drugi polovici leta 1932 in da se je pričela ponovna konjunktura približno z letom 1936; v letu 1938 je zaznavna lahna kriza. Proizvodnja v letu 1940 je skoraj dosegla ono iz leta 1929 (od 1918 do 1929 je 11 let, od 1929 do 1940 spet 11 let). — V diagramu je povečana proizvodnja tovarne kleja trikratno, proizvodnja Trboveljske premogokopne pa pomanjšana petdesetkratno (1 vagon = 10 ton)

10. STEKLARSKA INDUSTRIJA

Tudi jedro te industrije je bilo zgrajeno že pred prevratom; po njem sta bila organizirana le dva manjša obrata.⁵⁷ Z njima vred je obsegala ta panoga v času med obema vojnama 5 obratov. Od njihovih skupnih glavnih je pripadlo jugoslovanskemu kapitalu 11,160.000 din, češkemu kapitalu 840.000 dinarjev.

Edini veleobrat so bile Sjedinjene tvornice stakla d. d., Zagreb.⁵⁸ Firma sama, ki je bila ustanovljena leta 1921, je prevzela od bivšega podjetja Viljema Abela dediči vse tri slovenske tovarne stekla, namreč tiste v Zagorju, Hrastniku in Rogaški Slatini.

Sjedinjene tvornice stakla so pričele obratovati z osnovno glavnico 2,500.000 din; leta 1940 je znašala glavnica 10,000.000 din. Vrednost strojev in nepremičnin se je cenila takrat na 19,000.000 din. V vseh treh steklarnah skupaj je bilo zaposlenih skoraj 1500 delavcev in 400 KM.

Ostali dve manjši tovarni, ki sta bili po strukturi lastništva tudi delniški družbi, sta bili: Spectrum d. d., Zagreb s tovarno v Ljubljani, in Kristal d. d., Maribor, tovarna zrcal.⁵⁹

ZAKLJUCNI PREGLED

Dokler je obstajalo avstro-ogrsko cesarstvo, se je razvijala »slovenska« industrija bolj počasi, ker so bili nekateri predeli te mo-

narhije industrijsko tako razviti, da so dušili razmah obratov na naših tleh. Zato je bila Slovenija vsa desetletja pred prevratom bolj na dnu industrializacijske lestvice. Razpad velike države in prevrat konec leta 1918 je položaj bistveno spremenil: Slovenija se je tako rekoč preko noči povzpela na vrh lestvice in slovela kot ena izmed industrijsko najbolj razvitih ozemelj kraljevine Jugoslavije. Dalje je prevrat — gledan v luči gospodarske zgodovine — pomemben za nas zlasti v treh ozirih: 1. zaradi vznika povsem novega jugoslovanskega tržišča, ki je bilo precej »prazno«, so se dokaj hitro sprostile še tiste industrijske in finančne sile, ki so bile do takrat latentne, skrite; 2. zaradi popolne ali delne »nacionalizacije« tiste industrije, ki je bila pred prevratom last neslovenskega kapitala, ter z zgraditvijo izključno domače industrije se je razmerje sil obrnilo v prid domačega kapitala in mu omogočilo še večji razmah; 3. zaradi teh dveh momentov se je — kot njuna posledica — pričela hitreje razvijati koncentracija domačega kapitala in kapitalizma po eni strani, po drugi strani pa pospešeno množiti delavske vrste in rasti njihova razredna zavest, saj je prišla tik pred drugo svetovno vojno 1 tovarna na okoli 2390 Slovencev.

Sledeča razpredelnica o številčnem porastu obratov naj služi kot nekak povzetek vse razprave:

Leto	Rud.	Žel. ind.	Kem. ind.	Les. ind.	Usnj. ind.	Les. ind.	Prehr. ind.	Gradb. ind.	Pap. ind.	Stekl. ind.	Suma
1918	28	31	25	11	3	80	19	44	9	3	275
1919		2	1	2		1	1	2			9
1920	1	2	2	3	2	2	2	3	1		18
1921		2	2	1		3	1	2			11
1922		3	1	7	1	1	2	1	1	1	18
1923		2	3	10	2	2	4	4	1		28
1924		1	2	2	3	1	1				10
1925				3	3			1			7
1926		3		4		3	2	2	1		15
1927		3		7		1	1				12
1928	1	4	2	6		3	1		1	1	19
1929			2	8	1	1	1	1			14
1930		3	1	2	2			3			11
1931				2	1	2	1	3	1		10
1932		2		7	1	1		1			12
1933				11	2	1	2				16
1934			1	4		2		2			9
1935			1	2	1			2			6
1936				6		1					7
1937		2	2	2		2		1			9
1938			2	2	1	1	1		1		8
1939			1	1		2					4
Skup.	2	29	25	92	20	30	20	27	8	2	253
Likv.		1	2					1	1		5
Ost.	2	28	21	92	20	30	20	26	7	2	248
Suma	30	59	46	105	45	110	39	70	16	5	523

Iz nje razberemo, da je prešlo na slovensko ozemlje ob prevratu vsega skupaj 275 tovarn, pričetek druge svetovne vojne pa je dočakalo že 523 tovarn. Njihovo število se je torej skoraj podvojilo. Največji porast industrije zaznava konjunktorno enajstletje 1919—1929, in sicer 161 tovarn, desetletje 1930—1939 le 92 tovarn. Po eni strani je to posledica gospodarske krize v letih 1930 do 1935, po drugi nedvoumen znak za to, da so se medtem dokaj zindustrializirali tudi ostali predeli države in polnili tržišče s svojimi proizvodi ter tako bolj ali manj utesnjevali prejšnji polet slovenske industrije. Tretji vzrok za zmanjševanje tempa industrializacije Slovenije je gotovo treba iskati v specifičnostih kapitalističnega gospodar. sistema samega: kartelizacija je na primer tudi zadrževala porajanje novih obratov, koncerni so protežirali svoje tovarne in ovirali boljše uspevanje ali sploh nastajanje »novincev« itd. Toda te trditve bo treba šele dokazati na konkretnih primerih! Do sedaj mi je to v resnici uspelo dokazati za jugoslovanski industriji papirja in kleja (razpravi sta še v rokopisu); za ostale še nimam dovolj gradiva.

Na osnovi podatkov razpredelnice moremo izračunati, da je nastalo v enajstletju 1. januarja 1919 do 31. decembra 1929 na leto

nekako po 15 tovarn, v desetletju 1. jan. 1930 do 31. dec. 1939 le še 9 tovarn ali skupno od 1919 do 1939 povprečno 12 tovarn letno ali toliko kot vsak mesec nova tovarna. Najhujši padec izkazuje prehod iz leta 1933 v leto 1934 in se precej dobro krije z najnižjo točko splošne gospodarske krize pri nas. Po tej dobi je dosegel porast tovarn kdaj pa kdaj komaj še splošno povprečje; v glavnem se je sukral pod njim. Pri vsem tem moram poudariti, da upošteva razpredelnica samo novo zgrajene tovarne; razširitve in modernizacije starih tovarn ter dozidave novih objektov k starim ne zaznava nobena statistika, tudi moja ne.

Nič manj važna od zgorajne razpredelnice ni ta druga, ki podaja spremembe v strukturi lastništva obratov, drugače povedano, v strukturi podjetniškega kapitala:

Lastnik	Število		Porast + padec —
	1919	1939	
Družba z omejeno zavezo	11	150	+ 139
Delniška družba	21	66	+ 45
Javna trgovska družba	16	58	+ 42
Posamezna tvrdka	184	200	+ 16
Reg. zadr. z om. zavezo	5	8	+ 3
Komanditna družba	2	3	+ 1
Državno podjetje	5	5	
Družba na kukse	9	9	
Občinsko podjetje	6	6	
	259	505	+ 246

Najprej moram opozoriti, da se števili obratov in lastnikov ne ujemata zato, ker je en lastnik imel več tovarn, na primer Združene papirnice, Trboveljska premogokopna družba, Sjedinjene tvornice stakla itd.

Iz razpredelnice je razvidno, da so se najbolj razmnožile kolektivne oblike kapitalističnega lastništva in da se je v tovarnah individualni kapital sedaj že znatno manj angažiral kot pred prevratom, v klasični dobi individualnega kapitala (pri nas!), kajti družb z omejeno zavezo je bilo tik pred okupacijo skoraj 14-krat več kot ob prevratu, javnih trgovskih družb približno triinpolkrat več, delniških družb nekako trikrat več. Medtem ko zaznava zadružno organizirana industrija zelo skromen napredek, še manjšega komanditne družbe, pa državna in občinska podjetja sploh niso napredovala. Spričo celotnega znatnega razvoja pomeni stagnacija toliko kot nazadovanje, ali: državni in komunalni kapitalizem v Sloveniji nista imela kaj prida močnih korenin. Družbe na kukse (rudarske delnice) so bile le še rudiment preteklosti, ki je bil veliko manj pomemben in praktičen kot pa moderne delniške družbe.

Zelo važno je, izračunati, koliko je bilo — vzeto skupaj — angažiranega slovenskega in

tujega podjetniškega kapitala takoj ob prevratu in konec leta 1939. Na podlagi do sedaj pregledanih virov to sorazmerje nisem mogel ugotoviti za prevratni čas. Z veliko verjetnostjo morem trditi samo to, da je bilo tujega precej več kot domačega, morda celo desetkrat več. Zanimivost je v tem, da so mnogi Neslovenci in nedomačini ostali po prevratu s svojimi tovarnami vred pri nas in prevzeli jugoslovansko državljanstvo. Tako je tudi denar postal jugoslovanski denar in »nacionalizacija« je bila izvršena. Primer je bil težji pri delniških družbah. Prav zaradi »nacionalizacij« bi zaslužila vsaka izmed njih posebno študijo, kjer bi mogli podrobno zasledovati, kako je potekalo spodiranje tujega kapitala po domačem.

Na nekoliko bolj realna tla stopimo šele več let pozneje. Za leto 1939 sem dobil (seveda zelo približno in zato nezanesljivo) sledeče vsote: vsega tujega kapitala skupaj je bilo v naših podjetniških glavnica preko 416.000.000 din, domačega preko 752.000.000 dinarjev. Videti je, da sta bili dve desetletji prekratki, da bi mogel vzpostaviti slovenski kapital vsaj relacijo 1:2 v svojo korist. Izmed tujega kapitala je bilo največ avstrijskega, potem češkega, sledi švicarski, nemški, angleški, norveški, francoski in končno italijanski kapital.

Domači kapital je absolutno dominiral v osmih panogah; močno je bil zastopan v tekstilstvu, šibko pa rudarstvu. Tuji kapital se je zasidral pri nas še v avstrijskih časih; izjema je tekstilna industrija, kamor se je naselil češki kapital šele po prevratu.

Močno leglo tujega kapitala je bilo prav rudarstvo, še posebej Trboveljska premogopna družba. Manj pisani sta bili železarska in tekstilna industrija, še manj ostale industrije. Pribiti pa je treba dejstvo, da v splošnem ni bilo panoge, kjer ne bi bilo vsaj nekaj tujega kapitala; stoo odstotno slovenske industrije torej sploh ni bilo.

OPOMBE

Popisne pole v arhivu Zbornice TOI v Ljubljani (lastnik: Državni arhiv LRS v Ljubljani) so shranjene v sledečih fasciklih: za leta 1918 do 1930 v 8 fasciklih s signaturo 311/1–311/8, za leta 1930 do 1940 v 13 fasciklih s signaturo 309/1–309/13.

Ta moj poskus prikaza razvoja slovenske industrije med obema vojnima temelji bolj na virih in manj na literaturi enostavno zato, ker so dosedanja literatura vodili pri njem delu drugačni nagibi kot pa mene; tudi so kriteriji za to, kaj je še industrijski obrat in kaj že ni več, precej drugačni.

Najvažnejša literatura, ki sem se je poslužil, je sledeča: V okviru celotnega jugoslovanskega gospodarstva zajame slovensko industrijo Stefan M. Kukoleča, *Industrija Jugoslavije 1918–1938*, Beograd 1941; delo je izšlo v jan. 1941, torej tik pred okupacijo. — Joso Lakatoš, *Jugoslovanska privreda, Zagreb 1933* (jubilarno izdanje »Jugosl. Lloydca«); spis ima precej napak in je slabši kot Kukolečino delo. — Joso Lakatoš, *Industrija Slovenije, Zagreb 1922* (Industrijska

biblioteka »Jugosl. Lloydca« št. 1); to je prvi boljši popravni pregled slovenske industrije in ima deskriptivni ter informativni značaj s precej netočnimi podatki. — Milko Brezigar, *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, v Celju 1918; tudi to delo nima znanstvenih ambicij, pač pa je pisano informativno in popularno. — Janko Jovan, *Glavne produktivne sile v gospodarstvu Slovenije* (Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana 1928, str. 483–536); to je pregled za prvo popravno desetletje. — Marija Kladnik, *Standorte der Industrien in Slovenien*, Ljubljana 1935; doktorska disertacija, tiskana v Ljubljani, je bila sprejeta na Hochschule für Welthandel na Dunaju leta 1935. — Gradivo za statistiko trgovine, obrta in industrije v Sloveniji (uredil dr. Fran Windischer), Ljubljana 1929. — Prispevki h gospodarski statistiki Slovenije (uredil dr. Fran Windischer), Ljubljana 1928. — Na gospodarskih ogledih po Sloveniji (uredil dr. Fran Windischer), Ljubljana 1930. Pisec ima v vseh treh delih drugačna merila za delo, zato so med nje govimi, Kukolečinimi in mojimi podatki in navedbami velike razlike. — Razvoj tistih delniških družb, ki so delovale na našem ozemlju že v časih avstro-ogrskih monarhije, najdes v knjigi z naslovom *Compass, finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*, 1917, Wien 1916. — Ostalo drobno in priložnostno literaturo citiram sproti pri opombah k posameznim obratom. — Tolmačenja pojmov delniška družba, družba z omejeno zavezo, posamezna tvrdka itd. najdes v Trgovinskem zakonu, Ljubljana 1938 (Zakoni in uredbe, zvezek L.IV.) in v Zakonu o obratih, Ljubljana 1931 (Zakoni in uredbe, zvezek XVI.).

1. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/1, 311/3, 311/7, 309/1, 309/2, 309/3, 309/8; Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 355–365. — 2. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/7; Spominski zbornik Slovenije, str. 642–645; Janko Orožen, *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I, Trbovlje 1958*, str. 328. sl. — 3. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/1; Spominski zbornik Slovenije, str. 682–685; Kladnik, str. 31–32; Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline, Maribor 1954*, str. 175–208. — 4. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/2, 309/2. — 5. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/2, 309/4; Spominski zbornik Slovenije, str. 658. — 6. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/2. — 7. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 309/8, 309/9, 309/10. — 8. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/6, 309/5, 309/1, 309/10, 309/4; Spominski zbornik Slovenije, str. 681–682; Lakatoš, *Ind. Slovenije*, str. 47–71; Analiza bilansa (dodatek »Narodnemu blagostanju, Beograd, II/1930), str. 221–222; A. Krajan (ps. Danilo Vojska), *Primer industrijske kombinacije (vertikalnega koncerna) na slovenskih tleh, Sodobnost IX 1941*, št. 1, str. 40–45, št. 2, str. 80–85. — 9. Analiza bilansa VIII/1936, str. 209–210; *ib.*, IX/1937, str. 177–178; *ib.*, III/1951, str. 451–452. — 10. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/8, 309/5. — 11. Arhiv zbornice TOI, fascikel 311/3, 311/6, 309/9; Spominski zbornik Slovenije, str. 688; Lakatoš, *Ind. Slovenije*, str. 54. — 12. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/5, 309/12; Spominski zbornik Slovenije, str. 689; A. Krajan, *Sodobnost IX, 1941*, št. 1, str. 40–45, št. 2, str. 80–85; Lakatoš, *Ind. Slovenije*, str. 68–69. — 13. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/7, 309/4, 309/11; Lakatoš, *Ind. Slovenije*, str. 51–54; Spominski zbornik Slovenije, str. 681–682; Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline*, str. 13–70. — 14. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/6, 309/10; Lakatoš, *Ind. Slovenije*, str. 54–55; Analiza bilansa III/1934, str. 142 in 145; Rudolf Andrejka, *Najstarejše ljubljanske industrije* (Kronika I, 1934, str. 289–290). — 15. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 309/10, 309/4, 311/5. — 16. Za to državno podjetje mi kolikor toliko dobro informativna literatura ni znana; tovarna ima svoj lastni, dobro ohranjeni arhiv, ki ga še nisem pregledal. — 17. Znana mi je samo brošura *Ob 100-letnici podjetja Kamnik v Kamniku, Kamnik 1952*. — 18. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/5, 309/11; Spominski zbornik Slovenije, str. 675; *Gospodarski razvoj Maribora, Maribor 1956*, str. 65–69. — 19. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/4, 309/10. — 20. Jože Sorn, *Tovarna kleja v Ljubljani* (Moščanska kronika, št. 2, 1958, str. 55–61). — 21. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/1, 311/2, 311/3, 311/7, 309/3, 309/6, 309/4, 311/8, 309/2. — 22. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/1, 309/3; Spominski zbornik Slovenije, str. 664; *Gospodarski razvoj Maribora*, str. 105–104. — 23. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/7, 309/6; Analiza bilansa V/1933, stran 11–12; Spominski zbornik Slovenije, str. 694; Lakatoš, *Ind. Slovenije*, str. 119–121; *Compas 1917*, II. str. 765–764. — 24. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/4, 311/8; Spominski zbornik Slovenije, str. 650; *Jubilejni zbornik ob 25-letnici sr. tehnične tekstil. šole v Kranju, Kranj 1956*, str. 71–79. — 25. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 311/7, 309/3; Spominski zbornik Slovenije, str. 653–654; Lakatoš, *Ind. Slovenije*, str. 118–121; Viktor Kragl, *Zgodovinski drobcji župnije Tržič, Tržič 1936*, str. 311–314. — 26. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/1, 309/4; Analiza bilansa II/1930, str. 135–134; *ib.*, IV/1932, str. 324–325; Spominski zbornik Slovenije, str. 651; *Jubilejni zbornik ... tekstilne šole v Kranju*, str. 75. — 27. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 309/12, 309/8, 309/6, 309/4, 309/3, 309/5, 309/10, 309/11, 309/9; Spominski zbornik Slovenije, str. 690; Lakatoš, *Ind. Slovenije*, str. 72–83; Kragl, *Zgodovinski drobcji*, str. 298–309; Ivan Mohorič, *Zgodovina obrti in industrije v Tržiču, Tržič 1957*, str. 280 sl. — 28. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 309/12; Spominski zbor-

nik Slovenije, str. 600. — Analiza bilansa III/1931, str. 28 in 29; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 74—75. — 29. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 309/8; Spominski zbornik Slovenije, str. 654—655; Kragl, Zgodovinski drobci, str. 308—309; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 80—81; Mohorič, Zgodovina obrti in industrije v Trzinu, str. 287. — 30. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/3, 309/5; Spominski zbornik Slovenije, stran 679; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 77. — 31. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/6; Spominski zbornik Slovenije, str. 658. — 32. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/4; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 75—76. — 33. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1, 309/2, 309/4—309/12, 311/3, 311/5; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 9—31. — 34. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/9; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 17—18; Roža Ravnik, Ob petdesetletnici tovarne »Stole« (Kamniški zbornik 1955, str. 237—244). — 35. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1, — 36. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1, 311/3. — 37. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/12, 311/3; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 23; Spominski zbornik Slovenije, str. 692. — 38. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/12, 311/3. — 39. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1, 309/2, 309/5, 309/8, 309/10, 309/12, 309/13, 311/1, 311/3, 311/5, 311/6; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 99—116. — 40. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/2, 311/3, 309/12; Analiza bilansa III/1931, stran 14—15; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 111; Spominski zbornik Slovenije, str. 656—657. — 41. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/2, 311/2, 311/3; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 110—111. — 42. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1; Spominski zbornik Slovenije, str. 681. — 43. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/3, 311/6; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 101; Gospodarski razvoj Maribora, stran 142. — 44. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/5, 311/3, 311/5; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 106; Spominski

zbornik Slovenije, str. 629. — 45. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1—309/4, 309/8, 309/10—309/13, 311/3, 311/7, 311/6, 309/7; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 147—159; Kladnik, str. 71—75. — 46. Glej op. 2. — 47. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/10, 311/6; Analiza bilansa III/1931, str. 50; Gospodarski razvoj Maribora, str. 69—70; Spominski zbornik Slovenije, stran 671—672. — 48. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/10, 311/7; Analiza bilansa II/1930, str. 193; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 148; Spominski zbornik Slovenije, str. 640. — 49. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1; Spominski zbornik Slovenije, str. 621. — 50. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/8, 311/3, 311/7; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 151—152. — 51. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1—309/5, 309/11, 311/6, 311/7; Kladnik, stran 98 do 95; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 130—137. — 52. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/2; Analiza bilansa IX/1937, str. 96; ib., II/1930, str. 105; III/1931, str. 176; Jože Sorn, Razvoj Papirnice Vevče, Ljubljana 1956; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 131—132; Spominski zbornik Slovenije, str. 646—647. — 53. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/2; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 133—134; Zetev svobode v Sladkem vrhu, Sladki vrh 1956, str. 15—23; Spominski zbornik Slovenije, str. 676. — 54. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1. — 55. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/2; Spominski zbornik Slovenije, str. 691—692; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 132—133. — 56. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/1; Spominski zbornik Slovenije, str. 660; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 134. — 57. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/10, 311/2; Analiza bilansa VIII/1936, str. 185—186; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 158—159; Spominski zbornik Slovenije, str. 691. — 58. Arhiv zbornice TOI, fasc. 309/10, 311/2. — 59. Arhiv zbornice TOI, fasc. 311/2; Lakatoš, Ind. Slovenije, str. 159.

UMETNOSTNOGEOGRAFSKI POLOŽAJ ROMANSKE ARHITEKTURE NA SLOVENSLEM

DR. MARIJAN ZADNIKAR

Nenavadno mnogoličen umetnostnozgodovinski obraz slovenske zemlje je posledica njene zgodovinske usode, ki ga je soustvarjala, v nemajhni meri pa tudi odsev njenega izrednega geografskega položaja. Na jugu Srednje Evrope, kjer se Jadransko morje zajeda najgloblje v celino, leži Slovenija na stikališču Vzhodnih Alp z dinarskim gorskim sistemom in Panonskim nižavjem. Čez njo vodijo najkrajše poti iz zah. Evrope proti vzhodu in že od nekdaj so tod čez peljale važne prometne smeri ter so vodila pota ljudskih preseljevanj. Tu se končno stikajo, kakor nikjer drugje v Evropi, glavne evropske jezikovne oziroma narodne in kulturne skupine: romanska z zahoda, germanska s severa in od jugovzhoda slovanska, pri čemer predstavlja Slovenija najbolj proti zahodu pomaknjeno vejo južnih Slovanov. Na severovzhodu pa se dotika njenih meja celo skupina mongolskih Madžarov. Ta izjemni geografski položaj, ki je imel za posledico tudi posebno zgodovinsko usodo slovenskega ozemlja, ga označuje za izrecno prehodno zemljo, ležečo na eni izmed velikih evropskih cest narodov, za zemljo na prepihu, preko katere prehajajo vse mogoči vplivi, ki prinašajo s seboj tudi različne tokove iz velikih in kulturno vodilnih evropskih pokrajin in ne le iz njej sosednih dežel. Zato je razumljivo, da je njena umetnostna posest posebno v umetnostno-geografski luči

izredno zanimiva. Z večjim ali manjšim zamudništvom, ki je delež vseh kulturnih provinc in dežel v zatišju, je Slovenija v zgodovini vedno sledila glavnim umetnostnim tokovom, jih po svoje predelovala in jih z večjim ali manjšim uspehom sprejemala za svoje. Niso pa vsa umetnostna obdobja našla enako ugodnih tal, da bi se jih bila oprijela. Trikrat je doslej umetnost na Slovenskem slavila svoj zlati vek: v gotiki, ki se je s pozno stopnjo v XV. stoletju bogato razvila v vseh umetnostnih strokah ter se tako udomačila, da je n. pr. tu ustvarila v sestavi poslikanega »kranjskega prezbiterja« kar svojo posebno inačico,¹ drugič v baroku XVIII. stol., in končno z impresionizmom na pragu naših dni, s katerim je dosegla Slovenija poseben odtenek te evropske slikarske smeri, ki ni nikoli izgubil vonja po domači zemlji.

Že iz te bežne oznake poglavitnih uspehov starejše likovne umetnosti v Sloveniji sledi, da je bil njen umetnostni obraz vse doslej obrnjen pretežno proti Srednji Evropi zlasti v severozahodni smeri in le v prav majhni meri je prišlo nekaj lokalno omejenih pobud tudi od severovzhoda, medtem ko sta bila Balkan in z njim vzhodna smer v starejši slovenski likovni umetnosti popolnoma neaktivna in nista zapustila v njeni podobi nobenih potez. Tako je značaj zlasti še srednjeveške umetnosti na Slovenskem po pre-